

IMPACTUL MENTALITĂȚII ASUPRA CALITĂȚII DEMOCRAȚIEI ÎN SOCIETĂȚILE DE TRANZIȚIE A FEDERAȚIEI RUSE, UCRAINEI ȘI REPUBLICII MOLDOVA

MENTALITY IMPACT ON THE QUALITY OF DEMOCRACY IN TRANSITIONAL SOCIETIES OF RUSSIA, UKRAINE AND MOLDOVA (I)

Victor SACA, *doctor habilitat în științe politice,*
Universitatea de Stat din Moldova,

Valeriu TATARU, *doctorand,*
Universitatea de Stat din Moldova

Summary

In this article are examined actual meanings of transition, the quality of democracy and mentality.

The authors strongly emphasize the complexity of these phenomena, the correlations between them in the current conditions of the Russian Federation, Ukraine and Moldova. This study includes specific aspects of the common mentality in those countries, related to the common historical past of the Tsarist Empire and the Soviet Union. Namely, the legacy of authoritarian and totalitarian mentality common historical past influences today's low quality of democracy, democratization of political life problems. The quality of democracy in these three countries depends directly on the local and current mentality, culture and mentality of political fragmentation phase transition. In this context the authors examine the paradoxes mentality and democracy in that country.

Keywords: *transition, transitional societies, mentality, quality democracy, common historical past, the paradoxes mentality and democracy.*

Evoluția democrației în societățile actuale de tranziție a fost abordată sub diverse aspecte, numeroasele lucrări axându-se pe practica statelor în tranziție ale fostului bloc socialist [1]. Aceste studii se referă în general la problematici sau cazuri speciale, separate. Printre cercetări vom remarca volumul *Democratization and the European Union. Comparing Central and Eastern European post-communist countries*, lucrare fundamentală elaborată de Leonardo Morlino și Wojciech Sadurschi [2]. Lucrarea conține 33 de studii cu o analiză empirică solidă a impactului UE asupra calității democrației în statele postcomuniste din Europa. Cercetarea se bazează pe elementele-cheie ale calității democrației, care, în opinia autorilor, țin de responsabilitatea instituțională și interinstituțională. Pe lângă țările devenite membre ale UE, autorii se mai axează pe cercetarea influenței politicilor UE asupra stării democrației în țările posibil candidate pentru UE – Serbia și Albania, dar și din spațiul postsovietic – Ucraina și Armenia.

Despre calitatea democrației și a schimbărilor impuse de democrație a reflectat Leonardo Morlino în lucrarea *Changes for Democracy. Actors, Structures, Processes* [3].

Autorul examinează teoriile în domeniul democrației, îndeosebi calitățile acesteia, teoriile despre tranziția spre democrație, metodele de desfășurare și efectele ei etc. Leonardo Morlino s-a remarcat prin numeroase lucrări despre democrație [4]. O lucrare colectivă despre sistemul postcomunist, înalt apreciată în câmpul științific de specialitate, se numește *Post-communist Party Systems. Competition, Representation and Inter-party Cooperation* [5]. Vom remarca, de asemenea, lucrarea lui Pol-Henry Dasseleer, în care sunt analizate relațiile Rusiei cu Uniunea Europeană [6]. Despre ambiția de grandoman a Rusiei a relatat Anne de Tinguy [7]. Cît privește situația democrației din Republica Moldova, stat în tranziție, i-a preocupat pe mai mulți cercetători. Printre aceștia îl menționăm pe Julian Danero cu lucrarea *La construction discursive de la nation*, care pune accent pe elucidarea problemei naționalismului și arată discuțiile între apartenența la națiunea „moldavă”, care în opinia noastră este una falsă, și cea română [8]. Unele probleme ale paternelor identității din Republica Moldova au fost puse în discuție de către cercetătorii din Republica Moldova [9].

Analizând istoriografia tematicii respective, propunem o abordare nouă a evoluției calității democrației - prin prisma mentalității indivizilor dintr-un stat în tranziție. Acest concept este utilizat pe scară largă nu numai în literatura de specialitate (studii filosofice, sociale, politologice, psihologice) științifică, dar și valorificat în mod constant în presa periodică și alte mijloace media. Studiul propus de noi este unul interdisciplinar și se articulează în jurul a trei concepte: *societate în tranziție, democrație și mentalitate*. Între ele există o legătură strînsă condiționată de factori atît obiectivi, cît și subiectivi, fapt ce le oferă noi capacități de dezvoltare în parte. Acest trinom conceptual este unul complex, multivalent, care determină natura, caracterul și direcțiile transformărilor sociale, economice, politice și culturale din societățile actuale în tranziție. El are o semnificație deosebită în demersurile științifice interdisciplinare despre tranziție, democrație și mentalitate. În acest context apare întrebarea: poate oare exista astăzi la nivel teoretic o sinteză adecvată între ceea ce numim tranziție, calitatea democrației și mentalitate? A răspunde la această întrebare nu e simplu, întrucît fiecare concept are structura sa paradigmatică care poate să nu corespundă cu structura altui concept, ceea ce complică identificarea unui model de sintetizare a lor. Dificultatea de asigurare a unei astfel de sinteze este condiționată de specificul de esență a tranziției, democrației și mentalității. Fiecare în parte are mecanismul și tipul său de manifestare. Totuși, punctele de tangență există și ele, pot fi cunoscute în ultima instanță doar prin examinarea în parte a celor trei concepte.

Conceptul de state „în tranziție” a intrat în limbajul politic național și internațional și este astăzi frecvent utilizat cu referire la statele fostului „bloc comunist” și statele foste „republici unionale sovietice” [10]. Inventarea paradigmatelor explicative pentru tranzițiile deja consumate reprezintă primul pas spre elucidarea constantelor și stabilirea eventualelor regularități care configurează tranzițiile actuale [11]. Revenită în actualitate după 1989, problematica tranziției a fost delimitată din dialectica funcționării existenței sociale în mod succint și convingător de către M. Godelier [12]. Perioada de tranziție desemnează „o fază particulară a unei societăți, fază în care ea suportă tot mai

multe dificultăți” interne sau externe, în reproducerea raporturilor economice și sociale care o structurează și îi conferă o logică de funcționare și forme evolutive specifice și în care, în același timp, apar noi raporturi economice și sociale care mai devreme sau mai târziu, cu mai multă sau mai puțină violență, se vor generaliza și vor deveni condițiile de funcționare pentru o nouă societate [13]. Reiese că fazele de tranziție sunt epoci de o excepțională importanță în viața concretă a societăților. Este momentul când modulele de a produce, de a gândi, de a acționa individual sau colectiv se confruntă cu limite interne sau externe și încep să se descompună, să se fisureze, să-și piardă din importanța socială. Dar, de cele mai multe ori, subordonarea și dispariția lor sunt accelerarea altor moduri de a gândi, de a acționa sau de a produce. Analiza proceselor și epocilor de tranziție înseamnă să te confrunți cu momente de răscruce din istorie, momente care, mai mult ca altele, fac sau rezumă istoria. M. Godelier reușește astfel să surprindă trăsături relevante ale tranziției. El realizează delimitarea între societățile constituite, a căror dezvoltare și identitate decurg din convergența raporturilor economice, politice și culturale, și societățile cu echilibru reproductiv modificat datorită suprapunerii unor relații sociale diferite [14].

Obiectivul suprem al tranziției îl reprezintă componenta sa politică, și anume: fundamentarea statului democratic bazat pe existența mai multor poli de putere care se ponderează reciproc, pe supremația legii, care asigură garantarea exercitării libertăților individuale și din acest punct de vedere responsabilitatea puterii politice este enormă. Instituirea în societățile tranzitorii a libertății politice pentru afirmarea pluralismului politic, ca principiu fundamental al vieții politice, atinge după sine anumite decizii, comportamente și realități.

Statele postsovietice, care la moment se află în tranziție sau “posttranziție”, convențional sunt clasificate de cercetători în două grupe: I) Țările Baltice – state care la momentul de față sunt în perioada „posttranziție”, democratice, beneficiind, de asemenea, de o economie de piață.

II) state care se găsesc în diverse faze de evoluție a „tranziției propriu-zise”, grup, la rândul său, susceptibil a fi împărțit în: a) state cu vocație europeană (Republica Moldova și Ucraina); b) state cu vocație euro-atlantică (Georgia); c) state cu vocație euro-asiatică (Rusia, Belarus și fostele republici sovietice din Asia Centrală), în care tranziția este dominată de conținut autoritar [15].

În studiul curent ne vom referi la aspectele evolutive ale calității democrației în trei state, dintre care două sunt cu vocație europeană (Republica Moldova și Ucraina) și unul cu vocație euro-asiatică (Rusia).

Democrație: cercetările în domeniu efectuate în ultimii ani au propus mai multe interpretări ale democrației și diverse modele de trecere ale statului la democrație. Utilizând clasificarea lui D. Held, cercetătorul rus V. I. Gheliman susține că majoritatea teoreticienilor se orientează spre două scheme conceptuale privind trecerea la democrație: 1) elitismul concurabil (Shumpeter), conform căruia unicul criteriu al democrației este înlocuirea funcțiilor de stat prin intermediul alegerilor libere și corecte; 2) modelul pluralist al poliarchieii emis de P. Dahl, în care principalii indicatori sunt “concurența” și

“participarea”, iar indicii de bază ai democrației sunt libertățile și drepturile civile și politice ale cetățenilor [16]. Un șir de teoreticieni mai deosebiți și conținutul democrației: minimalist (procedural) sau maximalist (de componență) și fixează atenția asupra nivelului consolidării acestor noi democrații. Însă aceste teorii n-au putut fi aplicate la adevarata lor valoare în societățile postsovietice. Aici democrația, sub influența moștenirii imperiale, de clan etc. a căpătat puternice nuanțe autoritare, iar în unele țări procesul democratic în fond nici nu a demarat.

Mentalitate: deși termenul respectiv a apărut în secolul al XVII-lea, el intră mai mult în uz în sec. XX datorită Școlii Analelor, fiind promovat de Jac le Goff, Lucien Febvre, George Duby ș.a. Prin modalitățile de gândire se înțelege modul în care sunt tratate toate categoriile de informații, iar conținuturile acestora se referă la convingerile, credințele și reprezentările fundamentale înrădăcinate într-o cultură. Conținuturile conștiente de gândire dau naștere la atitudini și comportamente. Pentru cercetarea noastră mentalitatea este un element important, care explică comportamentul indivizilor într-o societate, în cazul nostru în tranziția unui stat post-sovietic, cu impact mixt (pozitiv-negativ, dar adesea cu o dominanță a negativului) asupra evoluției democrației. În acest context sunt binevenite concluziile lui L. Febvre și M. Blok despre mentalitate: „Istoricul (sau filosoful, politologul – V.S., V.T.) trebuie să depună eforturi pentru a găsi acele proceduri mentale, metode de atitudine, obiceiuri ale minții care au fost inerente în oamenii din această epocă și de care nu se poate da nici un raport clar prin utilizarea lor ca un «automat», fără a se gândi la ele, și, prin urmare, fără a le supune criticii» [17]. Aceste concluzii ne obligă să identificăm cât mai bine posibil specificul mentalității oamenilor dintr-un stat în tranziție spre democrație, cum sunt acelea din spațiul ex-sovietic. Desigur, tranziția nu este o epocă, ci o perioadă relativ autonomă care desparte un regim nou de unul vechi, este prezentul în transformare între trecut și viitor. Tranziția are o mentalitate specifică, cu combinații de elemente ale celor trei timpuri, complicând analiza *stricto sensu* a mentalității tranzitorii

În opinia noastră, evoluția calității democrației în orice stat în tranziție care se vrea a fi democratic este în dependență directă de mentalitatea poporului acestui stat, influențată de trecutul istoric, dar și de prezentul transformator. Mentalitatea populației din Rusia, Ucraina și Moldova, care au avut un trecut comun, venind din Imperiul Țarist, apoi din URSS, este dualistă, fiind compusă din componentele a câtorva generații, cu accent special pe cea a „omului sovietic”, afectată de evenimente și realitatea istorică a unui stat totalitar, dar și de evoluția unei „mentalități” mai înaintate în timp, care, în conceptul cercetătorilor ruși, își are origini în istorie și care și-a lăsat amprenta asupra calității democrației atât în Federația Rusă, cât și în Ucraina și Moldova, respectiv și în relațiile dintre ele. Pentru a arăta evoluția calității democrației în Rusia, Ucraina și Moldova trebuie mai întâi de apelat la istorie. Calitatea statului „sovietic”, care a preluat de la Imperiul Țarist trăsătura de a înjosi personalitatea, de a crea „robi”, persoane supuse, fără drept de opinie, este pe larg reflectată în situațiile actuale din toate aceste trei țări, în special în cazurile de liberă exprimare a voinței, de libertate a cuvântului și întrunirilor. Ce urmări a avut această mentalitate pentru societatea din Rusia, Ucraina și Moldova?

Spre exemplu, în Fedrația Rusă mulți dintre participanții la mitingurile de la Bolotnaia au fost arestați și judecați; reprezentantele grupului „Pussy Rite”, care și-au exprimat opinia în biserică, au fost arestate și condamnate. Au fost închise ziare și posturi de televiziune sau au fost persecutați jurnaliștii care au expus un alt punct de vedere decât cel oficial al partidului de guvernământ sau al liderului. Mentalitatea „omului sovietic” influențată de trecutul istoric stopează evoluția democrației, tolerează încălcarea drepturilor fundamentale ale cetățenilor, acceptă metodele autoritare de guvernare și permite dirijarea cu conștiința.

Cercetătorul rus N. Lapin susține că există patru forme ale existenței omului: măsura dependenței omului și societății de natură sau a dominației asupra ei (dimensiune socionaturală); tipul culturii formate istoric ca o cumulație a metodelor activității materiale și spirituale a oamenilor de la o anumită etnie, națiune (dimensiune cultural-istorică); tipul relațiilor socioeconomice între oameni (dimensiune formațională); nivelul libertății personale sau dependența indivizilor de structurile instituționalizate ale societății ca un sistem unic (dimensiune sociopersonală). Aceste forme exprimă diferite stări ale mentalității și respectiv o influență specifică a acesteia asupra transformărilor social-istorice, inclusiv de natură democratică. Și dacă în țările vest-europene mentalitatea a fost și este producătoare a pluralității de opinii, pluralismului politic, în URSS acestea lipseau. În Rusia Țaristă modernizarea apărea din experiența altor țări sub influența Occidentului [18].

În istoriografie, cu referire la gândirea social-politică rusă, se susține că încă din secolul al XIX-lea s-au format două concepte. Unul dintre ele venea din totala autoritate a „monarhismului naiv și a iluziilor țariste”, iar reieșind din aceasta este imposibil de a critica real și constructiv regimul de stat. Adepții celui de-al doilea concept examinau formele de protest apărute în secolul al XVII-lea ca mărturii ale tendințelor „democratice” și „antifeudale”.

În prezent a apărut și al treilea concept, fiind reflectat în lucrarea cercetătorului Iurganov, care susține că de la formarea statului unitar rus în conștiința societății domina ideea că toți oamenii sunt holopii marelui cneaz - ai țarului, idee care conviețuia cu imaginea creștină despre libertatea persoanei - „autopoterea”. Cercetătorul consideră că ideea despre „autopotere” era cunoscută de pe timpul Rusiei Kievene, dar ea se manifesta doar în faptul de a determina dominația unei singure persoane - cneazului rus, căruia îi este predestinat de Dumnezeu să conducă și să domine: „Pe omul rus nu-l mustra conștiința că fiecărui creștin de la naștere îi este dat să se autoafirme”. Supunerea față de puterea supremă, neglijarea datoriei civice - acestea sunt, după părerea cercetătorului Solodkin, explicațiile mentale ale evaluării evenimentelor smutei, acesta este „păcatul” societății [19]. Vorbind despre guvernarea lui Ivan cel Groaznic, I. Timofeev învinuia întreaga societate, care a acceptat fărădelegea, frica, condamnând lenea sufletească (iarăși cauză mentală), nedorind să se opună: „Au greșit toți de la cap pînă la picioare, de la mari la mici, de la sfinți preoți la țar”. El explică faptul că nu neștiința faptului în cauză au condus la evenimente, ci frica de a pierde bunurile sale, bunăstarea sa efemeră.

Destrămarea Uniunii Sovietice a înlăturat fenomenul gigantic, multicultural reprezentat de varietatea năucitoare de țări, rase, republici, teritorii, regiuni autonome, filosofii, religii și convingeri, care s-au amestecat pentru a forma cea mai vastă uniune politică a lumii. Unele dintre cele mai puțin atrăgătoare caracteristici ale comportamentului rusesc din perioada sovietică țin de colectivismul exagerat, apatia, suspiciunea față de străini, pesimismul, corupția mărunță, lipsa efortului susținut. Acestea nu erau produse ale regimului bolșevic. Rusia a fost comunistă timp de 70 de ani, dar este ortodoxă de peste 1 000 de ani. După cum susțin cercetătorii, „identitatea distinctivă a Rusiei a fost reflectată în ideologia oficială de stat, „ortodoxia, autocrația și naționalitatea”, o poziție adoptată atât de împărații Rusiei (Nicolae I, Alexandru II), cât și de către Putin [20]. Actualmente, acest principiu ortodox este una dintre barierele care împiedică populația din Ucraina și Moldova să se apropie de Uniunea Europeană, deoarece are legături strânse cu Moscova pe linie confesională [21].

Caracterul rusesc a fost determinat într-o anumită măsură de regimul și guvernarea autocrată, care a durat secole întregi; țărani ruși, îndelung răbdători, defavorizați de geografia nemiloasă și văduviți (din cauza distanțelor uriașe și a terenului dificil) de șansele unei comunicări adecvate între ei erau o pradă ușoară pentru cei cu ambiții de conducători. Grupurile mici, neinstruite, lipsite de resurse și izolate de potențialii aliați, sunt ușor de manipulat. Biserica Ortodoxă, țării, sovieticii, toți au exploatat nenumăratele grupuri vrednice de milă de țărani înapoiți. Lipsiți de apărare în fața diverselor forme de îndoctrinare, țărani au fost intimidați, înșelați, jecmaniti și, ori de câte ori era nevoie, chemați la oaste. În secolul al XVI-lea, stagiul militar putea să dureze până la 25 de ani; în 1861, când iobăgia a fost «abolită», acesta s-a redus la 16 ani! Cercetătorul P. Lukin, citindu-l pe S. Gherbernștein, susține că poporul rus încă din sec. al XVI-lea „toți se numesc holopi (robi ai statului)” și, în general „acest popor se simte mai bine în robie decât în libertate” [22]. Astăzi, aceasta este o problemă de mentalitate a bazei sociale de sprijin a președintelui V. Putin. Astfel, în opinia regizorului Andrei Koncalovski, această bază formează „Rusia Neagră” - „o masă medievală” din Moscova și provincie, constatând că Rusia încă nu s-a eliberat de sclavie: „Rușii înșiși se văd pe sine drept supuși și nu drept cetățeni. Această dihotomie între masa medievală și minoritatea europeană este un lucru greu de înțeles” [23].

Renunțarea opozantă politică V. Novodvorskaia, calificând guvernarea președintelui V. Putin drept „o dictatură asupra gloatei prin mandatul gloatei”, susținea că rușii urmează să se elibereze de ei înșiși, „de tradițiile bizantine și de hoardă, de slugărnice, de atrocități, de parazitismul imperial, de vanitate și de tendința de a-i învăța pe alții” [24]. Rusia a avut poliție secretă nu numai în perioada sovietică (NKVD, apoi KGB), ci încă de pe vremea lui Ivan cel Groaznic, din secolul al XVI-lea. Guvernarea opresivă, cinică, care a durat secole de-a rândul, a generat alte caracteristici: suspiciunea generală, tendința de a fi secretos, pasivitatea aparentă, disponibilitatea de a practica așa-zisa corupție mărunță, lipsa de respect față de edicte, care se adaugă la pesimismul tradițional rusesc și la stoicismul în momente grele. Conform teoriei lui S.B. Krîmski, în URSS organele de stat care răspundeau de paza principalului drept al omului – dreptul la viață,

au fost transformate în organe represive, care sub conducerea nomenclurii partiinice de stat au exterminat în masă populația [25]. Procesele împotriva “dușmanilor poporului” erau falsificate. Sovietele de toate nivelurile erau instrumente docile în promovarea anumitor politici ale Partidului Comunist. Membrii de rând ai societății sovietice, care erau preamăriți în cuvântările liderilor partidului și care erau pe placate, în realitate erau îndepărtați de la participarea în conducerea politică și economică.

Analiza experienței istorice a URSS demonstrează antinomia alienării și libertății omului: inițial – alienarea majorității populației de la participarea la actul guvernării, urmată de apariția, în condițiile unui sistem centralizat al puterii de stat, a unei pături a birocrăției - nomenclatura. Conform teoriei lui Lapin, sunt șapte niveluri de eliminare a libertății poporului, cu referire la cel sovietic [26]. Cel de-al cincilea nivel a fost îngrădirea oamenilor de la o informație veridică- presa și manipularea opiniei publice. Acest adevăr este bine demonstrat în ultimii ani. De exemplu, reflectarea evenimentelor din 2014 – ocupația rusească a Crimeii, lupta forțelor armate ucrainene cu separatiștii în sud-estul Ucrainei în care sunt implicate forțele armate rusești sunt mediatizate tendențios și cu distorsionarea faptelor în majoritatea mijloacelor de informare în masă. Lozincile fals- patriotice, de tipul „Crimeea este a noastră”, sunt promovate prin diverse mijloace, iar orice altă opinie este tratată drept trădare de stat.

În special în ultimii ani, în promovarea politicii sale președintele Putin a profitat de o coardă a nostalgiei rușilor pentru un guvern previzibil, pentru stabilitatea prețurilor și o „uniune supra-națională puternică” [27]. De aceea, nu întâmplător chiar și în condițiile actuale, economice și sociale dificile generate de sancțiunile Occidentului față de Rusia, populația țării, în majoritatea ei, susține această politică a lui Putin. O uniune supra-națională puternică care să domine spațiul ex-sovietic, inclusiv Ucraina și Moldova, în toate domeniile este deja ceva înrădăcinat în conștiința elitei politice și populației în ansamblu din Federația Rusă. Ca urmare a celor expuse mai sus, menționăm că comportamentul populației din Ucraina și Moldova este influențat de o mentalitate puternic prelucrată, fapt determinat de trecutul istoric comun din Imperiul Țarist, din statul totalitar URSS, dar și de politica actuală expansionistă, de dominare a elitei conducătoare din Rusia. În fond, majoritatea populației rusofone de vârstă medie și înaintată din aceste țări la nivel de mentalitate încă trăiește în spațiul sovietic, unde rușii erau văzuți drept conducători ai societății. Pentru ea, la capitolul conștiinței obișnuite (în unele cazuri și teoretice), Republica Moldova chiar și în situația actuală este privită mai mult ca o provincie rusă. În fapt, această populație trăiește o dramă: s-a născut într-o țară care astăzi nu mai există (URSS), are nostalgia acestei țări în care rușii erau elementul dominant în societate, iar astăzi s-a trezit, pe neașteptate, într-o altă țară (Republica Moldova) - țară cu pretenții de suveranitate și independență, în care limba oficială a statului este o limbă ce nu-și are o denumire clară: în Constituție- moldovenească, iar în mediul academic, școlar și intelectual - română, cum e și firesc. Pentru mulți etnici ruși din Republica Moldova viitorul lor este incert (din punctul lor de vedere). De aici și reacția lor frecvent negativă față de românii basarabeni în special și față de români și România în general.

O semnificație aparte în cadrul subiectului cercetat o are dominația economică a Rusiei asupra Ucrainei și Republicii Moldova. Atare dominație este mult mai eficientă decât alte forme de dominație, cum este cea militară sau politică, deoarece reduce manifestarea reacției de respingere generată de sentimentul de lezare a demnității naționale, se infiltrează mult mai ușor în societate și poate fi mult mai lesne disimulată. Embargoul asupra produselor alimentare venite din Republica Moldova impus de către Rusia în 2014 este nu numai un instrument de dirijare a opiniei publice, dar și un instrument de șantaj politic. Acest adevăr este confirmat de multiple exemple de presiune politică (directă și latentă) din partea conducerii Rusiei asupra proceselor sociopolitice din Republica Moldova. În acest scop se folosesc din plin atât instituțiile și mijloacele din propria țară – Rusia, cât și cele din Republica Moldova – în special partidele de stînga – Partidul Socialiștilor și Partidul Unit. De asemenea, sunt antrenate foarte activ mass-media din Federația Rusă.

Ucraina și Moldova se află în permanență în sfera mediatică rusească, care are un impact major asupra mentalității populației. Media rusă, în majoritatea sa absolută, inversează semnificația evenimentelor din țările respective. Ea susține că pentru Ucraina și Republica Moldova a rămâne din punct de vedere politic și economic “vecini” ai Uniunii Europene și cu atât mai mult a deveni membrii UE este un pericol. În fond, ambele țări au fost și rămân a fi puternic influențate și șantajate de Rusia prin metodele deja menționate - economice (iar Ucraina și militare, producătoare de conflict armat în sud-estul țării), dar și prin consecințele politicilor demografice promovate anterior, în anii unui trecut istoric comun. Astfel, în Ucraina în campaniile electorale se utilizează pe larg tehnologiile de manipulare a conștiinței obișnuite a populației, folosindu-se din plin „factorul de demnitate al rușilor”, adică de transformare a populației vorbitoare de limba rusă într-un fel de *coloană a cincea*, care susține politica postimperială a Rusiei față de fostele republici sovietice. O astfel de politică este dusă și față de Republica Moldova. Deși aici există o rețea largă de difuzare a posturilor de TV și radio în limba rusă, precum și a presei în limba rusă, se utilizează același factor „al demnității naționale a rușilor”. Aceasta se face pentru a incita spiritele, dar și pentru a se cere introducerea limbii ruse drept a doua limbă de stat. În cadrul luptei politice de pînă acum din Ucraina, conducerea Rusiei în permanență se „lega” politic de economia acesteia: dacă câștigătoare era o forță prorusă, atunci Rusia se vedea responsabilă de succesul ei economic, dacă nu - atunci partidul câștigător era învinuit de Rusia de orice abateri în relațiile economice dintre ambele țări. După cum susține cercetătorul rus V. Pastuhov, această situație reflectă într-o manieră clară problema atitudinii Rusiei față de partenerii din fosta URSS, atitudine care este încă una „sovietică” [28]. Rusia nu poate accepta realitatea - o altă opțiune politică și economică a Ucrainei și Moldovei [29], întrucît mentalitatea actuală ce domină în țară este de natură veche, combinată în mod ciudat cu element nou democratic, mentalitate pătrunsă de ideea „fratelui mai mare” din timpul URSS, căruia i se cuvine în mod firesc să-i orienteze și să-i învețe pe toți ceilalți.

Semnarea Acordului de Asociere cu UE de către cele două țări a provocat o reacție negativă, dar și agresivă a Rusiei, care s-a soldat cu un conflict armat în sud-estul Ucrainei.

nei, implicînd forțe armate rusești și acțiuni economice și contra Republicii Moldova. Faptul că Rusia nu și-a atins scopul de încadrare a Ucrainei și Moldovei în Uniunea Vamală a și provocat majoritatea problemelor socioeconomice, sociopolitice și teritoriale cu care aceste țări se confruntă. În acest context, A. Wilson susține că fără Ucraina pentru Rusia e dificil de a construi noul edificiu euro-asiatic al lui V. Putin. Aceste două state sunt, în prezent, potențiali propagatori ai riscurilor asimetrice (crima organizată, emigrație ilicită etc.).

Tradițional, în ultimii ani, Rusia a avut și are două mari probleme: a) ruptura permanentă dintre societate și putere, dintre social și politic; b) mentalitatea de cetate asediată, mentalitatea imperială și postimperială, determinată de ideea că securitatea sa este cu atît mai mare cu cît vecinii sunt mai slabi și mai în nesiguranță. Depășirea acestor două probleme este esențială pentru destinul Rusiei în sine, unde drepturile omului sunt violate, dar și pentru relația ei cu lumea, pentru configurarea rolului pe care îl va avea de jucat în contextul globalizării și geopoliticii, important atît pentru Republica Moldova cu o regiune separatistă, cît și pentru Ucraina cu estul său pronunțat prorus.

Pe parcursul celor 25 de ani de postcomunism, mentalitatea în general și cea politică în particular din Ucraina și Republica Moldova a evoluat nu doar sub influența moștenirii trecutului totalitar sovietic și politicii postimperiale rusești, ci și a tradițiilor locale acumulate pe parcursul anilor de independență. Atare evoluție, inclusiv sub influența renașterii tradițiilor naționale de la sfîrșitul anilor 80 – începutul și parcursul anilor '90, este una puternic controversată, care vizează procesul democratic de aici cu mari abateri de la firesc. Problemele apărute în calea tranziției spre democrație din țările respective necesită a identifica paradoxurile democrației, mentalității politice și comportamentului politic, care i-a preocupat și îi preocupă pînă la moment pe mulți tranzitologi din Occident și din spațiul postcomunist. Prezența paradoxurilor la capitolul democrație, mentalitate și comportament e inevitabilă în statele ex-socialiste, inclusiv în Federația Rusă, Republica Moldova și Ucraina. Din multitudinea de paradoxuri cunoscută pînă acum de practica sociopolitică a statelor respective evidențiem doar unele, care în viziunea noastră sunt mai relevante într-o societate în schimbare. Totodată, accentele vor fi puse pe edificiul democratic al Republicii Moldova, ca o componentă particulară a subiectului cercetat [30].

Paradoxul corelației dintre elementele general, particular și unic în apariția și evoluția fenomenului democrației, a calității acestuia. Examinînd raportul dintre aceste elemente prin ipostaza transformării democratice, urmărîm mult comun în modificarea manifestării lui de la țară la țară, preponderent fie spre general, fie spre particular sau unic. În această ordine de idei, pentru Republica Moldova evoluția parametrilor dinamici ai transformării democratice de la general spre particular și unic este una într-atît de contradictorie și întortocheată încît au deviat nu o dată de la cursul programat. Astfel, în perimetrul său bazic, precum și de inițiere și organizare, teleologic și de realizare, transformarea gen moldovenesc a fost însoțită de un particularism eclectic ineficient, cu nuanță atît evolutivă, cît și stagnantă, de criză. Ne referim la mai multe aspecte de acest gen:

- insuficiența premiselor care preced transformarea democratică, îndeosebi deficitul identității și unității naționale în stat, nivelul jos de dezvoltare economică, de răspîndire în masă a valorilor culturale care ar contribui la recunoașterea principiilor democratice, la încrederea în instituțiile politice de bază etc. În acest sens, paradoxal e faptul că insuficiența premiselor s-a văzut a fi resimțită pe tot parcursul tranziției democratice;

- inițierea transformărilor democratice, ca componentă generală a democratizării, caracteristică pentru toate țările spațiului postcomunist, are în cazul Republicii Moldova nuanțele sale paradoxale ce țin în special de punctul de pornire al demontării sistemului totalitar. Dacă în țările Europei Centrale și de Est demontarea și transformările au fost inițiate ”de jos” de către mase și susținute în cele din urmă „de sus” de către elite, ajungându-se astfel la un mecanism pozițional mai mult sau mai puțin acordat, atunci în Moldova inițiativele de jos de la sfârșitul anilor 80, determinate de entuziasmul maselor (îndeosebi din cadrul mișcărilor în susținerea restructurării gorbacioviste, Marilor Adunări Naționale) față de măsurile de democratizare, venite de sus de la Moscova, erau blocate cu înverșunare de către nomenclatura comunistă de partid și de stat, care s-a arătat a fi ostilă față de tot ce era nou, de restructurare, de renașterea națională. Însă, și după destrămarea imperiului sovietic, când Republica Moldova, de rînd cu alte foste republici sovietice, își declară independența, la fel și pe parcursul celor 25 de ani de transformări, când inițiativele erau impuse de sus, acestea totuși nu au avut cu adevărat susținerea maselor. Astfel, linia inițiativelor de jos și de sus nu a fost una stabilă în stare să mobilizeze capitalul uman, să faciliteze procesul democratizării;

- componenta teleologică a transformării democratice la fel diferă în condițiile Republicii Moldova de cea din multe țări din Europa Centrală și de Est prin semnificațiile sale opuse. În anii de independență a țării, guvernările și opozițiile ce sau perindat au produs o alternativitate de scopuri, o promovare a lor simultană, fapt ce a condus la multiple probleme în căutarea mijloacelor respective, la fenomenul maximalizării teleologice, a deplasării unor scopuri dincolo de limitele rezonabile, care au deusolat în mare măsură electoratul țării. Despre paradoxul componentei teleologice ne vorbesc orientările politice diametral opuse: ale conducerii de stat ce se orientează spre reîntegrarea țării și restabilirea structurii ei politice și economice, spre promovarea de transformări democratice în întreg spațiul moldav, și ale conducerii regimului secesionist de la Tiraspol, susținut de forțe din exterior, ce militează pentru păstrarea și consolidarea în continuare a republicii moldovenești nistrene ca stat aparte, respingând astfel orice inițiative rezonabile de unificare a țării și de edificare a democrației. Ciocniri permanente de scopuri și orientări diferite au loc între guvernare și opoziție și în câmpul politicii externe, a căror vectori vizează în mod diferit direcțiile politicii interne de democratizare. Fosta pînă în 2009 guvernare, în prezent opoziția comunistă, iar odată cu ea și cea socialistă, precum și a Partidului Unit, se orientează spre Est (cu unele excepții spre Vest, dar în fond declarativ), în particular, spre Rusia. Invers, fosta opoziție democratică, astăzi guvernările liberal-democrate (AIE-1, AIE-2, AIE-3 și altele), au drept punct prioritar de orientare eurointegrarea, însă ele nu întotdeauna au manifestat capacități de a alimenta scopurile de natură democratică cu mijloace adecvate. Pe parcurs a fost

admis paradoxul adaptării unor mijloace prioritare autoritare la scopuri democratice atât în politica externă, cât și cea internă;

- cea mai controversată componentă a democratizării în cazul Republicii Moldova este procesul acesteia. Fiind determinat prioritare de încărcătura puternic devalorizată a raportului dintre caracterul democratic al scopurilor și caracterul autoritar al mijloacelor, democratizarea ca proces deocamdată nu a îndreptățit așteptările, fapt ce rezultă în mare parte din deficitul de liberalizare, în sens că democratizării societății moldovenești nu i-a premers o liberalizare prealabilă suficientă care să faciliteze instaurarea democrației. Drept consecință, în cei opt ani de guvernare comunistă (anii 2001-2009) se instaurează o cvazidemocrație, o democrație antiliberală, un decor democratic, care în fond au condus la tendințe autoritariste, mai mult, la regres autoritar. Aceasta o dovedesc mai multe argumente: privarea opoziției democratice de dreptul de a dispune de pârgurile reale de influență asupra guvernării, de a se folosi de canalele publice ale radioului și televiziunii, monopolizarea câmpului economic, social, informațional, reprimarea libertăților civile ale populației etc. Dar și după venirea la putere în 2009 a guvernărilor liberal-democratice democrația nu a acumulat o încărcătură liberală în sens propriu, cauza principală fiind greșelile acestor guvernări în raport cu opoziția (tratarea ei cu aceeași monedă – închiderea canalului de televiziune NIT), neînțelegerile și lipsa de conlucrare democratică în rândurile Alianțelor. Membrii acestora nu au însușit pe drept lecția dialogului și colaborării în coaliție, fapt dovedit îndeosebi de relațiile tensionate între ei în perioada constituirii AIE-2, desfășurării alegerilor locale din 2011 și 2015, desemnării candidaturii la funcția de șef al statului, dar și de nenumăratele ciocniri în cadrul ședințelor parlamentare, în mass-media.

Erorile comise pe parcursul celor 25 de ani de independență în desfășurarea reformelor democratice, dar și târăgănarea lor, a condus la devieri în realizarea scopurilor democratizării, ceea ce demonstrează că procesul acesteia nu are suficiente capacități de a asigura stabilitatea teleologică în limitele programate. Dar chintesența paradoxului în această situație ține de faptul că democratizarea ca proces nu s-a bucurat până acum de o atenție permanentă față de sine din partea factorului de decizie, de o analiză și o expertiză științifică la nivel a căilor și metodelor de implementare a noului și, respectiv, de o corecție în caz de necesitate a cursului reformării;

- drept componentă finală a democratizării, considerată pe drept o sinteză, este rezultatul ei. Pornind de la situația componentelor anterioare, rezultatul democratizării reflectă în cazul R. Moldova scopuri nerealizate pe deplin, mijloace care în mare măsură contravin scopului, incertitudini ale procesului de reformare. Din acest considerent, rezultatul democratizării este la fel de incert, de neașteptat, de nedorit ca și componentele cu deviații ce-i premerg, ceea ce corespunde în deplină măsură raționamentelor tranzitologului american A. Przeworski, care remarca încă în anii 80 ai sec. XX că trecerea spre democrație și, respectiv, democrația în sens propriu, ca rezultat final al democratizării, este o „împărăție a incertitudinii”. Astfel, deducem că, în țările de tipul Moldovei unde situația a rămas mult timp fără progrese, incertitudinea a devenit caracteristica principală a transformărilor democratice

Opiniile la nivelul conștiinței teoretico-științifice, dar și a celei de masă, despre democrație în condițiile noastre sunt axate de obicei pe partea ei calitativă, adică pe evaluarea democrației drept bună sau rea, desăvârșită sau depreciată, consolidată sau neconsolidată. Următorul paradox ține de faptul că situația reală a țării permanent este abordată drept comensurabilă cu democrațiile clasice din Vest, considerate ca fiind un etalon calitativ al democrației. În măsura în care orientarea arbitrară a factorului de decizie și a celui de masă din spațiul ex-comunist spre modelele vestice ale democrației (fără a se lua în calcul specificul condițiilor obiective și subiective ale țării, capacitățile funcționale ale factorului subiectiv) devine tot mai frecventă, paradoxul aplicării acestor modele pe solul societăților din estul Europei și din spațiul ex-sovietic face a fi complicată însăși evaluarea situației reale a democrației de aici. În acest sens, paradoxul manifestării etaloanelor vestice ale democrației în societățile postcomuniste reflectă nu atât demersuri de a identifica căi și modalități originale de îmbinare a lor cu specificul țării, cât de a reproduce aceste etaloane, a le copia în mod mecanic, fapt confirmat și de alți cercetători. Astfel de demersuri au dat naștere pînă acum unor pseudodemocrații, democrații false, democrații autoritare. Atare absurdități în Republica Moldova sunt destul de frecvente la nivel de activitate politică, de relații politice, fie conflictuale sau consensuale. Totodată, paradoxul în cauză are și altă talmăcire, în sens că societăților posttotalitare/postautoritare le sunt străine valorile și principiile democrației, afirmîndu-se cum că ele nu sunt pregătite, nu au capacități pentru transformări democratice. Pentru insuccesele acestor transformări sunt învinovățite întru totul „noile democrații”. Conform acestor păreri, modelele vestice ale democrației sunt perfecte, dar incapacitatea de a le reproduce e pe seama societăților ce le copie.

Desigur, problema nu e în faptul că modelele democrației vestice nu pot fi realizate în statele în tranziție spre democrație, inclusiv în Republica Moldova, ci în faptul că există suficiente temeuri de a pune la îndoială efectul copierii acestor modele, care în majoritatea cazurilor nu corespund realităților noastre sociale, economice, politice, culturale. De aici avem temeiul să considerăm că etaloanele democrației vestice, conform caracterului controversat al transformărilor postcomuniste, nu pot fi asimilate în mod firesc de către „noile democrații”. De exemplu, deficitul de transparență în identificarea cauzelor evenimentelor din 7 aprilie 2009 din Republica Moldova, trăgănarea anchetei în această privință nu au făcut față imperativelor de a edifica o democrație în sens propriu. Nu au făcut față acestor imperative nici relațiile de după 7 aprilie 2009 dintre guvernarea liberal-democrată și opoziția comunistă privitor la alegerea șefului statului. Boicotarea de către opoziție a alegerilor prezidențiale din martie 2012 (ca și a celor din decembrie 2011), nerecunoașterea legitimității noului președinte ales (candidaturii apartinice, N. Timofti, propusă de AIE-2), demonstrează ambiții nesănătoase, care nu se înscriu în limitele democrației. Cu atât mai mult nu se înscriu în aceste limite marșurile și demonstrațiile permanente ale opoziției, mai întii a celei comuniste, apoi socialiste, desfășurate în întreaga țară cu scopul de a răsturna guvernarea liberal-democrată, instigarea populației prin diverse mijloace, inclusiv mass media, la nesupunere față de guvernare. În astfel de condiții nici factorul extern (susținerea guvernării moldovene din partea structurilor europene) nu a fost în stare să influențeze eficient normalizarea

situației în țară. Sunt necesare eforturi maxime interne (voință, capacități, cunoștințe, deprinderi etc.) atât a guvernanților, cât și a opoziției de a dialoga și a se auzi reciproc, a colabora în mod democratic în numele interesului național, a manifesta răspundere față de destinele țării.

În țările de tipul Republicii Moldova, paradoxurile democrației sunt o reflecție sintetică a paradoxurilor mentalității și comportamentului, culturii politice unei societăți dezbinată. Anume fragmentarismul acestora, diferitele niveluri și tipuri de cultură politică, ciocnirile de tip cultură-anticultură, coliziunile mentalității și comportamentului, frecvențele discrepante între cuvânt și faptă, existența de standarde duble – declarații democratice și comportament nedemocratic – împiedică substanțial promovarea în realitate a valorilor și principiilor democratice. În acest sens, cultura politică a unei elite dezbinată, cum este aceea din societatea moldovenească, are mult comun cu cultura politică a diferitor segmente ale masei dezbinată, întruchipând în sine întreaga complexitate, dar, totodată, și absurditate a culturii politice din societate, stereotipurile, erorile și orientările ei opuse. Drept rezultat, suntem martorii unor combinații ciudate între fenomenul transformării democratice și fenomenul culturii politice, mentalității politice și comportamentului politic. Corelațiile controversate dintre aceste fenomene, fragmentarismul intens al mentalității și culturii politice, amestecul în cadrul acestora a unor elemente opuse (democratice, autoritare), chiar incompatibile (democratice și totalitare) au dat naștere unui șir de paradoxuri mentale și comportamentale care se manifestă la diferite etape ale tranziției și transformărilor democratice [31]. Astfel, în anii '90, la nivel de mentalitate și comportament urmărim:

- paradoxul stihinic, manifestat de majoritatea populației țării, în conștiința și comportamentul căreia se acomodează în mod straniu susținerea transformărilor de piață, dar, totodată, nesusținerea și condamnarea subiecților acestor transformări – bancherilor, antreprenorilor etc.;
- mentalitatea și comportamentul „jefuitorilor”, „hrăpăreților”, adică a oligarhilor contemporani, a diferitor combinatori, care consideră a fi justificate acțiunile lor de uzurpare a bogățiilor naționale prin „grija” față de viitorul țării, de popor;
- paradoxul „mutanților”, care au împărtășit timp îndelungat o concepție despre lume, pentru ca în perioade de cotitură să se declare adepții unor idei și convingeri diametral opuse (de exemplu, mulți din foștii membri ai partidului comunist din regimul sovietic);
- paradoxul „staiierilor rătăcitori”, adică a migranților dintr-o mișcare în alta sau dintr-un partid în altul. Această migrație aproape întotdeauna este însoțită de schimbarea radicală a principiilor, întruchipând doar dorințele proprii ale „rătăcitorilor” și nu aspirațiile poporului spre democrație, după cum ei se declară pentru a veni la putere;
- paradoxul „simulanților”, a cărui purtător este o mare parte a funcționarilor, nomenclaturiștilor din societatea ex-sovietică. Ei simulează cu iscusință grija față de binele public, manifestându-se, pe de o parte, prin retorică, iar pe de altă parte, prin jefuirea fostei avuții populare;
- paradoxul diferitor genuri de „naționalism și șovinism”, purtătorul căruia în declarații susține valorile general-umane, respectul față de reprezentanții altor etnii, dar în comportament nu rareori manifestă intoleranță, chiar violență morală.

Aceste paradoxuri acoperă mai mult primele faze ale transformărilor democratice și acumulării democrației. Pe parcurs ele s-au modificat căpătînd noi nuanțe. Totodată, cu venirea în 2001 a Partidului Comuniștilor la putere, dar și după retragerea acestuia în 2009 și cu venirea la cârma statului a forțelor liberal-democrate, paleta mentalității și comportamentului actorilor politici se completează cu noi paradoxuri:

- paradoxul „comportamentului politic nedeterminat”, frecvent atunci cînd în competiția electorală actorul politic își schimbă brusc orientările sub influența anumitor factori interni sau externi. De exemplu, imaginea și declarațiile Partidului Comuniștilor și a liderului acestuia, V. Voronin, în campania electorală din 2001 se baza pe mitul aderării Moldovei la Comunitatea Rusia-Belarus, pentru ca în electorala 2005 orientările lor deja să se schimbe plenar prin prisma mitului aderării Moldovei la Uniunea Europeană;

- paradoxul „răzbunării și răspunsului cu aceeași monedă”, caracteristic cu unele deosebiri, actorilor puterii atît din perioada guvernării comuniste, cît și liberal-democrate;

- paradoxul „justificării propriilor incapacități de acțiune prin apelul la erorile guvernării precedente”, tipic actorilor politici odată cu schimbarea puterii. De exemplu, în 2001 guvernarea comunistă inculpa opoziția democratică pentru starea deplorabilă a țării. Și invers, după alegerile parlamentare anticipate din iulie 2009 și din noiembrie 2010 deja noua guvernare liberal-democrată, constituită în AIE-1 și AIE-2, își justifica insuccesele prin moștenirea primită de la vechea guvernare;

- paradoxul „așilor din mîncă”, ce ține de încălcarea în procesul concurenței politice a limitelor jocului politic democratic. Această situație, cînd se schimbă regulile jocului în timpul jocului, o urmărim atît la fosta guvernare comunistă (schimbarea pragului electoral, interzicerea blocurilor), cît și la guvernarea liberal-democrată (inițierea modificării și chiar schimbării Constituției pentru a evita alegerile anticipate);

- paradoxul „trădătorilor politici”, care inițial se asocia cu „sindromul PPCD-ist” sau „sindromul Roșca” în cadrul forțelor democratice, iar în campania electorală din iulie 2009 cu comportamentul lui M. Lupu, care a părăsit PCRM în favoarea PDM;

- paradoxul alegerii „președintelui apolitic”, apărut în timpul campaniilor prezidențiale din 2011-2012. În acest sens, mulți politicieni, dar și unii analiști confundau „președintele apartinic” cu „președintele. apolitic”. Conform aceste-i logici „președintele apolitic” se află și activează în afara politicii.

În cadrul transformărilor democratice, aceste tipuri alcătuiesc omul paradoxal cu orientări, convingeri și acțiuni paradoxale. Drept rezultat transformările respective sunt tot paradoxale. Aici avem și declarații democratice, și imitare a comportamentului democratic, și a exercițiului democratic. Desigur, acestea și alte paradoxuri ale mentalității și comportamentului din societatea postcomunistă afectează mai mult sau mai puțin toate fenomenele și procesele legate de funcționarea democrației. Generalizînd paradoxurile în cauză, ca fiind caracteristice nu doar Republicii Moldova, ci și Ucrainei și altor țări ale spațiului ex-sovietic, constatăm un fenomen original – apariția „noilor democrații fără democrați”, fenomen ce caracterizează nu doar elitele politice ci și păturile largi ale cetățenilor. Aceasta o demonstrează cei opt ani de guvernare comunistă, dar și perioada actuală. Sintagma „democrație fără democrați” poate fi atribuită într-o anumită măsură și guvernărilor liberal-democratice, fiindcă relațiile interne din cadrul

Alianțelor pro-europene, precum și unele rezultate ale activității lor actuale nu corespund valorilor și principiilor democratice.

În condițiile actuale Republica Moldova trebuie să -și consolideze independența statală în relația cu Federația Rusă; să-și redescopere și să-și consolideze propria identitate culturală; să dezvolte instituțiile și mecanismele economiei de piață; să garanteze respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului; să rezolve problema conflictului înghețat din Transnistria, astfel încât să transforme în realitate posibilitatea integrării sale în Uniunea Europeană. Totodată, este necesară o politică înțeleaptă în relațiile cu Federația Rusă, a cărei potențial de influență asupra țărilor de tipul Republicii Moldova nu numai că nu scade, ci crește, se diversifică, acumulând noi manifestări, fiind sarcini de importanță majoră, a căror soluționare depinde în mare măsură de starea mentalității politice, dar și a comportamentului politic al clasei conducătoare, opoziției și al maselor.

În concluzie, considerăm că cercetarea impactului mental al trecutului istoric și al prezentului asupra societăților spațiului ex-sovietic, precum și unele reflecții asupra particularităților modului de tranziție în aceste societăți, demonstrează viziuni și concepte deosebite, specifice în evoluția lor. În urma cercetării se observă un paradox general: pe de o parte aceste societăți sunt pregătite pentru reforme, pe de altă parte, reformele propriu-zise contravin culturii și tradițiilor de aici, în special celei rusești, care nu se poate debarasa de mentalitatea imperială. O problemă majoră a statelor postsovietice în drumul lor spre democratizare o constituie mentalitatea colectivă, de tip colectivist, caracteristică tuturor popoarelor ieșite din sistemul totalitar comunist, care a mutilat și deformat conștiința individului și viziunile asupra principiilor democrației. Excepție constituie Țările Baltice, care au avut o rezistență mai puternică în fața moștenirii totalitar-comuniste, au știut să se democratizeze, să consolideze procesul democratic și drept urmare au reușit să devină membre ale UE, să implementeze valorile europene. În calea sa spre UE, Republica Moldova, cu un guvern proeuropean, are de rezolvat probleme complexe ce țin de calitatea democrației: reformele în justiție, lupta cu corupția, legea privind finanțarea partidelor, independența presei, o politică clară de integrare politică, teritorială a țării, de soluționare a conflictului înghețat transnistrean.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Brezinski Z. Marele eșec. Nașterea și moartea comunismului în secolul XX. Cluj- Napoca: Dacia, 1993; Vladimir Tismăneanu. Reînvierea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel. Iași, 1999; Jowit Ken. Moștenirea leninistă (L héritage léniniste) în Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor. Vol.coor. de Vladimir Tismăneanu. Iași, 1999; Voicu George (f.a), Pluripartidismul- o teorie a democrației. București: Editura All.
2. Democratization and the European Union. Comparing Central and Eastern European post-communist countries edited by Leonardo Morlino and Wojciech Sadurschi. New York, 2010.
3. Morlino L. Changes for Democracy. Actors, Structures, Processes. Oxford University Press.
4. Morlino L. What is a "Good" Democracy? Theory and Empirical Analysis, pe http://ies.berkeley.edu/research/files/CP02/CP02-What_is_Good_Democracy.pdf; Leonardo Morlino, Democracy Between Consolidation and Crisis. Parties, Groups and Citizens in Southern Europe, Oxford, Oxford University Press., 1998; Leonardo Morlino. Democrazie e Democratizzazioni. Bologna, Il Mulino, 2002: 'Good' and 'bad' democracies: how to conduct research into the quality of democracy. Journal of Communist Studies and Transition Politics, Volume 20, Issue 1, 2004, p.5-27.

5. Kitchelt H. et al. Post-communist Party Systems. Competition, Representation and Inter-party Cooperation, Cambridge. Cambridge: University Press, 1999.
6. Pol-Henry Dasseleer. Russie- Union europeene. Des regards securitarea differente, L Harmattan, 2011.
7. Anne de Tinguay. Moscou et le monde. L ambition de la grandeur : une illusion ?, Paris, 2008.
8. Danero J. La construction discursive de la Nation, République de Moldavie, 2001-2009, la these de doctorat en Sciences politiques et sociales, sous la direction de prof. Jean-Michel De Waele, ULB, 2011.
9. Кожокаръ Л. Паттерны пограничной идентичности в практиках коллективной идентичности в практиках коллективной памяти постсоветской Молдовы в Республика Молдова в контексте воображаемых и действительных границ, Паттерны пограничной идентичности, Вильнюс, 2010, с.41-61. Бырлэдяну В, От Бессарабии к Республике Молдова: паттерны пограничной идентичности в дискурсе осмысления пространства, в Республика Молдова в контексте воображаемых и действительных границ, Паттерны пограничной идентичности, Вильнюс, 2010, с. 7-40. Cojocari L. Political liturgies and concurrent memories in the context of nation-building process in post-soviet Moldova: The case of „Victory Day”, in INTERSTITIO. East European Review of Historical Anthropology, volume 1, number 2, december 2007, p.87-116.
10. Severin A. Rolul statelor din spațiul ex-sovietic, balcanic și caucazian în contextul globalizării, pe <http://www.fisd.ro/art/State.html> ; Rustow D.A. „Transitions to democracy: toward a dynamic model”. Comparative Politics, Vol. 2, No. 3 (Apr., 1970), pp.337-363, accesat pe <http://www.jstor.org/discover/10.2307/421307?uid=3738528&uid=2&uid=4&sid=21102149472753>
11. Sava I. N, Zece ani de tranziție în Europa de est (1990-2000), Ed. Fundației Culturale Române, București, 2000.
12. Godelier M. Transitions et subordinations au capitalisme, Paris, 1991.
13. Herghea A. Recapitulare: Tranziția de la comunism la post-comunism. România, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, RDG, Bulgaria (1989-1990), În: „Sfera politiciii” pe <http://www.sferapoliticii.ro/sfera/129-130/art02-herghea.html>.
14. Godelier M. Transitions et subordinations au capitalisme, Paris, 1991.
15. Severin A. Rolul..., pe <http://www.fisd.ro/art/State.html> .
16. Held D. Models of Democracy. 2st edition, Cambridge, 1996. Гельман В. Я. Постсоветские политические трансформации. Наброски к теории. В: «Полис», 2001, №1, с.15. Шумпетер Й, Капитализм, социализм и демократия, Москва, 1995, p. 355. Dahl R. Polyarchy: Participation and Opposition; New Haven, 1971.
17. Калина Н.Ф, Черный Е.В.,Шоркин А.Д. Лики ментальности и поле политики, Киев: Агропромиздат Украины, 1999. 184 p.
18. Российская модернизация: проблемы и перспективы. Материалы «круглого стола». În: Вопросы философии, 1993, №7, p. 3-39;. Красильщиков В. А, Модернизация и Россия на пороге века. În: Вопросы философии, 1993, №7, p. 40-56.
19. Солодкин Я. Философско-исторические взгляды Авраамия Полицына. În: Историографический сборник: Проблемы политической и классовой борьбы. Саратов, 1983, p. 5.
20. www.jurnal.md.02.06.2014.
21. Refluxul puterii Moscovei// Deutsche Welle, pe www.jurnal.md.02.04.2014.
22. Лукин П.В., Народные представления о государственной власти в России XXII века, Москва, 2000.
23. Koncealovski A. Trăim în timpurile Shakespeare, nici principii sau morală! Europa Liberă din 19.03.14, pe www.europaliberă.org.
24. Testamentul Valeriei Novodvorskaia pe www.jurnal.md.23.07.2014.
25. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации. În: Вопросы философии, 1992, №12, p. 21-28.
26. Лапин Н.И. Кризис отчужденного бытия и проблема социокультурной реформации. În: Вопросы философии, 1992, №12, p. 28-41.
27. www.jurnal.md.01.06.2014
28. Пастухов В. Украина- не с Россией. Причины и последствия стратегических просчетов российской политики по отношению к Украине. În: Полис, 2005, №.1, p. 25-35.
29. Putin și poporul rus-fața televizată a nazismului rusesc, pe www.jurnal.md.01.05.2014.
30. Saca V. Paradoxurile democrației în contextul transformărilor postcomuniste. Cazul Republicii Moldova. În: Științe Politice, Relații Internaționale și Studii de Securitate. A VI-a Conferință Internațională, 25-27 mai 2012, Sibiu, România. 2012, p. 13-21.
31. Saca V. Fenomenul transformări democratice între mentalitate și comportament. În: Știința politică în Republica Moldova: realizări și perspective. Secția Științe Politice. Vol. II. Chișinău: CEP USM, 2011, p. 64-67.